

LIUDAS JOVAIŠA
Vilniaus Universitetas

DESCRIPTIO DIOECESIS SAMOGICIENSIS: KOMENTARAS

Merkelio Giedraičio laikų „Žemaičių vyskupijos aprašymu“ literatūroje naudotasi nesyk¹. Šis tekstas žinomas iš nuorašo – 1635 m. įrašo į Žemaičių pilies teismo aktų knygą, saugomo Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 256–3585). 1993 m. „Žemaičių vyskupijos aprašymo“ tekstą paskelbė ir nuodugnią paleografinę šio dokumento analizę atliko Vacys Vaivada².

Įdomu, kad *Descriptio* nedatuotas ir yra labiau panašus į privatų *pro memoria* nei į kokį oficialų dokumentą. Neaiški teksto paskirtis ir atsiradimo aplinkybės, nežinoma tiksli data ir keistas (kai kuriems istorikams) turinys apgaubė *Descriptio* paslaptį šydu. Kai kurias keblesnes turinio vietas šiame straipsnyje ir pamėginsiu aptarti. Bendras dokumento pobūdis gana aiškus – tai sąrašas Žemaičių vyskupijos beneficijų (ne bažnyčių! išvardijamos ir kanauninkijos bei altarijos), nurodant jų kolicijos teisę ir tuometinę faktinę būklę (bažnyčia veikia, vakuoja ar yra užimta protestantų). Šitoks sąrašas panėši į informaciją apie vyskupiją, skirtą kokiam Bažnyčios autoritetui (pvz., nuncijui), tačiau oficialiai neišformintą. J. Lebedys *Descriptio* datavo 1592–1597 m., St. Yla – 1592–1595 m., V. Vaivada – 1592–1596 m., G. Błaszczykas – 1593–1596 m.³ Kol nėra datų tikslinančių argumentų, esu linkęs likti prie „saugaus“ ir neabejotino 1592–1597 m. intervalo.

¹ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius, 1963 (toliau – Lebedys); S. Yla, *Šiluva Žemaičių istorijoje*, Boston, 1970 (toliau – Yla); G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka: Ustrój*, Poznań, 1993 (toliau – Błaszczyk); V. Vaivada, *Reformacija Žemaitijoje XVI a. II pusėje* [hum. m. dr. disertacijos mašinraštis], Vilnius, 1995 (toliau – Vaivada); D. Janauskaitė-Pauliukevičienė, V. Vaivada, „Dėl protestantų bendruomenių Žemaitijoje XVI a. antrojoje pusėje–XVII a. pradžioje“, *Renasanso ir Reformacijos įtaka Mažajai Lietuvai* (Mokslinės konferencijos medžiaga), Klaipėda, 1998 (toliau – Janauskaitė, Vaivada), p. 46–57.

² V. Vaivada, „Bažnyčių tinklas Žemaitijoje („Descriptio dioecesis Samogitiensis“ duomenimis)“, *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius, 1994, p. 44–45.

³ Lebedys, p. 99; Yla, p. 269; Janauskaitė, Vaivada, p. 47; Błaszczyk, p. 165. Pastarojo manymu, Josvainių *commendarius* įmanomas tik po 1593 m. Josvainių bažnyčios fundaci-

Vaciui Vaivada paskelbus neredaguotą *Descriptio* tekstą, kai kurių jo vietų tekstologinę interpretaciją pateikė Ingė Lukšaitė⁴. Kadangi laikau ją esant klaidingą, o peržiūrėjus patį dokumentą radosi keletas skirtumų, palyginus ir su V.Vaivados publikacija, teikiu savą skaitymo variantą, kurį pamėginsiu pagrįsti. Vaivados ir Lukšaitės skaitymo variantai išnašose žymimi raidėmis atitinkamai *V* ir *L*; Vaivados skaitymo skirtumai, atsiradę supaprastinus ir sumoderninus originalaus teksto rašybą (*ii* vietoj *ij*, *sz* vietoj *ß*, *oe* vietoj *ae*, paprasta *Z* be neaiškių diakritinių ženklų, didžiųjų raidžių keitimas mažosiomis, atskleistos ir skliaustais nepažymėtos santrumpos), nenurodyti. Taip pat aiškumo dėlei pertvarkytas skelbiamo teksto išdėstymas lape, neišlaikant originalios struktūros; lapų ribos pažymėtos, eilučių ženklavimo atsisakyta.

[fol. 1v] *Descriptio dioecesis Samogiciensis*

Primo collacionis episcopi:

archidiaconatus (praestimonium^a curatum),
 canonicatus numero 6,
 plebanatus Wornensis,
 plebanatus Masiadensis,
 plebanatus Koltinianensis,
 plebanatus Krokoviensis^b,
 plebanatus Surviliscensis^c,
 plebanatus Łuknicensis,
 plebanatus Widuklcensis,
 plebanatus Betigoliensis,
 plebanatus Butkiscensis.

In oppidis Regiae Maiestatis^d - collacionis episcopi:

jos atnaujinimo. Tačiau iš tos fundacijos matyti, jog prie bažnyčios yra kunigas, kurio kandidatūrą valdovas jau buvo pateikęs anksčiau.

⁴ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, priedas: 4 lentelė „Tikėtinos evangelikų bažnyčios ar koplyčios XVI a. 6-ajame–7-ajame dešimtmetyje Žemaičių vyskupijos teritorijoje“ su paaiškinimais, p. 596–602.

^a pristimonium *V*

^b Krokoviensis *V*

^c Surviliscensis *V*

^d collacionis episcopi vacat: *L* (*intelligit vacare omnes ecclesias usque ad filia Gorzdy inclusive*)

Vacat^d occupatione palatini Polocensis plebanatus Welonensis, filia eiusdem Vilkia 3 mimaribus [!]^e, filia eiusdem Skistumonia^f tribus miliaribus^f,

plebanatus Szchavlenensis^g,
plebanatus Rosienensis.

Regiae Maiestatis collacionis:

plebanatus Eyragoliensis,
plebanatus Iurborgensis,
plebanatus Bothocensis,
plebanus [!] Rhetoviensis^h,
plebanatus Telszensis,
plebanatus Szadoviensisⁱ,
plebanatus Beyssagoliensis,
plebanatus Ianiscensis,
plebanatus Nowaliensis^j,
^kplebanatus Ploteliensis, profanatus,
plebanatus Polonganensis^k, filia Gorzdy.

Nova templa sine agris^l et aedificiis erecta per revisores [fol. 2r] divi^m

Regis Augusti:

in Zagori vacat,
in Tirczy vacat,
in Płungiani haereticus,
in Feydani vacat,
in Dzvengian[i]ⁿ vacat,
in Triszki haereticus,
in Wieksznie haereticus,
in Iasvoynie^o commendarius,
in Akmiani haereticus,
in Radziviliszky^p vacat,
in Zorani vacat,
in Niemokszti vacat.

^e Numaribus *V*

^f *non legit V, similiter L*

^g Szchawlenensis *V*

^h pleban[at]us Rhetoviensis *V*

ⁱ Szadowiensis *V*

^j Nowaliensis *V*

^k plebanatus Ploteliensis, profanatus plebanatus Polonganensis *L*

^l agnis *V*

^m D(om)ini *V*

ⁿ Dzwengiani *V*

^o Iaswoynie *V*

^p Radziviliszky *V*

Collacionis nobilium:

catholicus plebanatus Krozensis,
 catholicus plebanatus Sapiensis,
^qcatholicus plebanatus Szwieksznicensis, anno 1589 ab haeresi purgatus,
 haereticus plebanatus Posuszcensis^q,
 haereticus plebanatus in Siadi,
 haereticus plebanatus in Szilelie,
 haereticus plebanatus in Kurtoviani^r,
 haereticus plebanatus in Kurszani,
 haereticus plebanus [!] in Ligumi^s,
 haereticus plebanatus in Płoniani^t,
 haereticus plebanatus in Salati,
^uhaereticus plebanatus in Linkowo, anno 1589 profanatus,
^vhaereticus plebanatus Kielmensis^u, anno 1591 profanatus,
 haereticus plebanatus Citoviensis^v,
 haereticus plebanatus in Lalie,
 haereticus plebanus [!] ^wTaurogiensis,
 haereticus plebanatus Szydloviensis^x,
 haereticus plebanatus Szawkianensis,
 haereticus plebanatus Szavlonensis^y,
 catholicus plebanus [!] ^zin Grinkiszky novae^{aa} erectionis.

Praeter istos antiquae^{bb} foundationis plebanatus profanatos in aliquibus locis nova^{cc} phara erecta sunt.

Altaria numero viginti ab haereticis direpta^{dd} et ^{ee} tantummodo tria altaria catholica.

^q catholicus plebanatus Szwieksznicensis. Anno 1589 ab haeresi purgatus haereticus plebanatus Posuszcensis *V, L*

^r Kurowiani *V*

^s Pleban(at)us in Ligumi *V*

^t Płoniani *V*

^u haereticus plebanatus in Linkowo, anno 1589 profanatus haereticus plebanatus Kielmensis *L*

^v haereticus plebanatus Kielmensis, anno 1591 profanatus haereticus plebanatus Citoviensis *L, Citoviensis V*

^w Pleban[at]us *V*

^x Szydloviensis *V*

^y Szavlonensis *V*

^z Pleban[at]us *V*

^{aa} novae *V*

^{bb} auliquae *V*

^{cc} nova *V*

^{dd} direptu *V*

^{ee} post et lacunam indicavit *V*

DESCRIPTIO: INGĖS LUKŠAITĖS INTERPRETACIJA

1. Lukšaitė siūlo dvitaškį dėti po frazės *In oppidis Regiae Maiestatis collationis episcopi vacat* ir vakuojančiomis laikyti visas bažnyčias iki Palangos ir Gargždų imtinai. Argumentai dvejopi: a) „bendrasis“ – „visos išvardytos bažnyčios buvo „valdovo miestuose“, kitaip tariant, buvo valdovo valsčių miesteliai, o Veliuona dar ir savavaldis miestas, seniūnijos centras. Bažnyčios turėjo tik skirtingas kolicijos teises“; b) „konkretieji“ – „kiti dokumentai patvirtina, kad šiame sąrašė esančios Raseinių, Jurbarko bažnyčios tuo metu neveikė: Raseinių bažnyčią atgavo tik vyskupas Stanislovas Kiška <...>; Rietavo bažnyčios fundaciją atstatinėjo ir papildė Zigmantas Vaza 1596 m. balandžio 26 d. <...> Skirsnemunėje evangelikas Venclovas Šemeta buvo užėmęs žemę, o Ariogalos katalikų bažnyčia buvo tapusi filija“⁵.

Pirmiausia pasakytina, kad dvitaškį, leidžiantį vienintelį *vacat* priskirti ištiesai bažnyčių grupei, numanyti kliudo ir gramatika (tokiu atveju turėtų būti *vacant*), ir paties teksto logika – toliau *vacat*, *haereticus* ar *catholicus* pažymima ties **kiekviena** klebonija, kitaip būtų neaišku, ar taip pažymima viena bažnyčia, ar visa (ir kokia) jų grupė.

„Bendrasis“ Lukšaitės argumentas atrodo visiškai nesuvokiamas – ar norėta pasakyti, jog dėsningas ir tikėtinas katalikų bažnyčių vakavimas būtų valdovo miestuose ir miesteliuose? Šiuo atveju svarbiausia ne administracinis vietovės priklausomumas, o parapiinės bažnyčios kolicijos (parapijos klebono kandidatūros teikimo) teisė. Užvis mažiausiai tikėtina, kad vakuotų vyskupo patronato teisei priklausančios bažnyčios (šiuo atveju tai būtų Veliuona, Raseiniai ir Šiauliai). Taip pat nelogiška manyti, kad vakuotų ar būtų protestantų užimtos visos valdovo kataliko patronato teisei priklausančios bažnyčios. Laikydami visas šias bažnyčias neveikiančiomis, gautume tikrai menkai tikėtiną vos 15-os veikiančių katalikų bažnyčių Žemaičių vyskupijoje skaičių.

Neatmestina katalikų ir protestantų bažnyčių koegzistavimo (bent kurį laiką) galimybė, tad duomenys apie katalikų bažnyčios veikimą negalėtų absoliučiai paneigti protestantų bažnyčios egzistavimo, ir atvirkščiai. Paprastas pavyzdys – Kurtuvėnai, kur 1576 m. minima seniai veikianti protestantų bendruomenė⁶, bet 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijoje dar lankomas ir katalikų klebonas⁷. Panaši situacija galėjo būti ir, pavyzdžiui, Jurbarke, kur veikė protestantų bendruomenė, bet apie tenykštės katalikų parapijos likvidavimą po 1565 m. nieko nežinoma. Lukšaitės cituojamas „įrodymas“ – Žygimanto Augusto 1565 08 04 pranešimas Prūsijos kunigaikščiui, kad, tenykš-

⁵ Lukšaitė, p. 599–600.

⁶ Janauskaitė, Vaivada, p. 50.

⁷ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, Vilnius, 1998, p. 306–307.

čiam klebonui atsimetus nuo Katalikų Bažnyčios, bažnyčios patronato teisė liekanti Žemaičių vyskupo žinioje ir naujai paskirtas klebonas turėsiąs teisę teisėtai darbuotis, – paskatina istorikę daryti išvadą, jog, „Jurbarko klebonui 1565 vedus, bažnyčia tapo liuteroniška. *Descriptio* metu vakavo“ (p. 265). Iš tiesų valdovo raštas suponuoja veikiau priešingą dalyką: šios krizės metu papapinės bažnyčios kontrolė turėjo likti katalikų rankose.

Keblumų polemizuojant dėl „konkrečių argumentų“ pirmiausia kyla dėl empirinių duomenų stokos. Kadangi neįmanoma tiksliai sužinoti, kokios bažnyčios veikė, tarkim, 1592–1597 m., remiamasi ankstesnių ar vėlesnių metų duomenimis. Religinė situacija tuo metu keitėsi labai sparčiai, tad tokie „įrodymai“ galėtų būti traktuojami tik kaip tikėtinumo prielaidos (lygiai taip vertintini ir mano pateikiami faktai).

Visos tariamai vakavusios bažnyčios nurodytos 1613 m. sąrašė⁸; 1579 m. vizitacijoje minimos veikiančios Ariogalos, Batakių, Šeduvos bažnyčios⁹.

Šaltiniai nepatvirtina, kad Raseinių katalikų bažnyčia būtų priklausiusi protestantams. 1579 m. joje klebonauja Jonas Mieževskis¹⁰, o 1615 03 14 klebonu vietoj Jono Kazakevičiaus skiriamas Baltramiejus Plaukutis¹¹, tad Raseinių bažnyčios atgauti bent jau vysk. Stanislovas Kiška (1618–1626) tikrai negalėjo. Jei *Descriptio* surašymo metu bažnyčia būtų buvusi protestantų rankose, ji nebūtų įvardyta kaip vakuojanti.

1579 m. Ariogalos bažnyčia pavadinta Butkiškės filija veikiausiai dėl to, kad jos klebonas Jurgis Jurgevičius vienu metu aptarnavo dvi – Ariogalos ir Butkiškės – bažnyčias; ar Ariogalos bažnyčia buvo neparapinė *de jure*, nežinia. Šiaip ar taip, ir formalios filijos statusas nieku būdu nereiškia, kad šią bažnyčią galėtume laikyti vakuojančia, juolab kad iš vizitatoriaus apklausos akivaizdu, jog bažnyčia veikianti¹². Ariogalos klebonu Jurgevičius minimas dar ir 1586 03 23¹³.

Iš 1579 m. žinomas Šeduvos klebonas Martynas Svieževskis dar minimas 1580, 1582 ir 1585 metais¹⁴. 1593 m. minimas Šiaulių ir Joniškio klebonas Jonas Maškovskis, o 1614 01 30 vietoj atsistatydinusio Šiaulių klebono

⁸ Žinomi keli 1613 m. parapijų sąrašo nuorašai: prel. B.Smigelskio rankraštyje (Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, PR 1313, l. 74r-75v) ir Žemaičių vyskupijos dokumentų nuorašų rinkinyje („Kopiarusz akt do dziejów Kościoła na Żmudzi, 1534-1760“) Varšuvos Nacionalinėje bibliotekoje (IV. 6649, mikrofilmas, nr. 576).

⁹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, p. 62–63 (Ariogala), 194–195, 244–245 (Batačiai), 106–107 (Šeduva).

¹⁰ Ten pat, p. 136–137.

¹¹ Žemaičių vyskupo konsistorijos aktų knyga, *LVI A*, f. 696, ap. 2, b. 926, l. 13v.

¹² *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, p. 62–65, 68–69.

¹³ Žr. Konstantino Jablonskio išrašą, *LMAB RS*, F. 256–988, l. 151.

¹⁴ Šeduvos parapijos dokumentai, *LVI A*, f. 1671, ap. 4, b. 453, l. 7, 9r-10v.

kan. Juozapo Gardišio klebonu skiriamas Petras Tarvainis¹⁵. 1594 01 22 Jonišio klebonu skiriamas Benediktas Sviechovskis, ten klebonavęs iki mirties 1626 m.; iki šiol išlikusi jo vesta 1599–1621 m. krikšto metrikų knyga¹⁶. 1578 06 06 Baisogalos klebonu minimas Andriejus Len(t)skis¹⁷; 1627 m. kaunainkas Matas Babinovskis tvirtino, kad maždaug 20 metų (išėitų, beveik nuo 1607 m.) Baisogaloje klebonauja kan. Jonas Višemirskis¹⁸. Žinome, kad 1586 10 21 Jurbarko klebonu buvo Motiejus Strykovskis, o 1602 01 26 minimas klebonas Jokūbas Verekundas¹⁹.

Užtat neabejotinai tikra, kad dokumentas kaip neveikiančią mini Veliuonos bažnyčią su tam pačiam klebonui skirtomis aptarnauti Vilkijos ir Skirsnemunės bažnyčiomis; visos jos 1579 m. dar veikė, aptarnaujamos Veliuonos klebono ir Vilkijoje laikomo vikaro²⁰. 1592 04 08 Veliuonos klebonu po Stepono Bienkovskio mirties buvo nominuotas Kristupas Žukovskis²¹, tačiau Veliuonos seniūnas Mikalojus Manvydas Dorogostaiskis neleido jam eiti pareigų. Merkelis Giedraitis seniūną padavė į karaliaus teismą, tačiau Dorogostaiskis, nesulaukęs bylos nagrinėjimo, pasimirė. Naujajam seniūnui, velionio sūnui, valdovas paliepė kleboniją nedelsiant gražinti. Šią Veliuonos parapijos vakavimo istoriją 1597 07 27 laiške Veliuonos parapijiečiams išdėstė vyskupas Giedraitis, siūsdamas kleboną Žukovskį realiai pradėti eiti savo pareigas²². Įdomu, kad 1597 04 12 Zigmantas Vaza, prašomas Merkelio Giedraičio, savo valdų Žemaitijoje valdytojams uždraudė mirus klebonui grobti Bažnyčios žemes ir klebonijų turtą²³. Galbūt šio dokumento atsiradimą bus paskatinusi būtent Veliuonos bažnyčios istorija?

2. *Profanatus* skirtina ne Palangai, o Plateliams. Nieko nežinoma (kaip pažymi pati Lukšaitė) apie Palangos priklausymą protestantams. Kad Platių bažnyčia buvo nuniokota vietos laikytojo protestanto (Vaitiekaus Stab-

¹⁵ Jurgio Lebedžio išrašas iš 1593 m. Žemaičių žemės teismo knygos, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS)*, F. 133–330; Šiaulių bažnyčios 1621 m. vizitacija, Žemaičių vyskupijos vizitacinių aktų knyga, *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (KAKA)*, b. 137, l. 52r.

¹⁶ Jonišio bažnyčios 1621 m. vizitacija, *KAKA*, b. 137, l. 39v; metrikų knyga saugoma *LVIA*, f. 1196, ap. 1, b. 76.

¹⁷ Baisogalos parapijos dokumentai, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 319, l. 47r ir 56r.

¹⁸ Jono Višemirskio skyrimo Žemaičių sufraganu kanoninis procesas, žr. Pauliaus Jatulio nuorašą *VUB RS*, f. 267–775, p. 388.

¹⁹ K. Jablonskis, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, sud. V. Merkys, Vilnius, 1973, p. 70 ir 171–172.

²⁰ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, p. 8–61.

²¹ *Lietuvos Metrika*, kn. 80, l. 148.

²² Vysk. Merkelio Giedraičio laiškas Veliuonos parapijiečiams (Riešė, 1597 07 27), „Kopia-rusz akt do dziejów Kościoła na Żmudzi (1534–1760)“ (kaip išn. 8), l. 7r-v.

²³ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, I: 1416–1609, Romae, 1984, nr. 320 (p. 572–573).

rovskio), matyti iš Platelių laikytojo Jeronimo Valavičiaus 1597 m. laiško ir 1598 m. Zigmanto Vazos fundacijos²⁴.

3. Kad *anno 1589 ab haeresi purgatus* skirtina Švėkšnai, o ne Pašušviui, akivaizdu iš paprasto fakto, jog Pašušvys buvo paskutinė tik XVII a. viduryje katalikų atsiimta bažnyčia Žemaičių vyskupijoje²⁵. Keistai atrodytų protestantų išvaymas Pašušvį valdant Sofijai Vnučkieniui, 1589 ir 1593 m. ten aprūpinusiai kalvinistų bažnyčia²⁶. Be to, katalikų atsiimta Pašušvio klebonija nebūtų buvusi pavadinta *haereticus plebanatus*.

4. Kaip teigia pati Lukšaitė, Kelmės bažnyčia buvo užimta 1591 m. Tokiu atveju *anno 1589 profanatus* žymėtų ne Kelmę, o Linkuvą, o *anno 1591 profanatus* skirtina ne Tytuvėnams, o Kelmei.

PATRONATO TEISĖS PERIPETIJOS

Veliuonos parapinės bažnyčios istorijoje iš *Descriptio* laikų susiduriame su dar viena – patronato teisės – problema. Pagal 1503 01 05 privilegiją didysis kunigaikštis Aleksandras visiems laikams perleido Veliuonos, Raseinių, Viduklės, Šiaulių, Varnių, Kaltinėnų ir Betygalos bažnyčių patronato teisę Žemaičių vyskupui Martynui ir jo įpėdiniams²⁷. Vyskupas Giedraitis 1597 m. teigė disponuojąs šia teise (tai rodo ir *Descriptio*) ir tvirtino pats pateikęs klebono Žukovskio kandidatūrą²⁸, tačiau 1592 m. teikimas Lietuvos

²⁴ Jeronimas Valavičius – Leonui Sapiegai (Plateliai, 1597 07 04): „Tandem ci [?] za łaską Bożą do [Possessii?] Plotel, acz nie bez trudności y na tem roku od Je^o M. P. Stabrowskiego, bo y dekret tam inaczej wykładac hciall nizeli brzmiall...“. Valavičius siuntė tarną „dla Rewizyey ustawy nowej y pomiary, więc aby tez y koscioll restituowac mogll, pierwiei sprofanowany“, LVIA, Sapiegu korespondencijos mikrofilmai iš Ukrainos archyvo (f. 48, ap. 1, b. 348). 1598 02 17 Zigmanto Vazos fundacijoje sakoma: „Quod cum expositum nobis esset nomine ecclesiae parochialis in oppido nostro Plotelie eam per priores tenutarios Plotelenses haereticos ita devastatam ac desolatam esse, ut divino cultu et sacrorum administratione penitus orbata sit“, *Codex Mednicensis*, I, nr. 325 (p. 577).

²⁵ Pašušvio bažnyčia katalikų buvo atgauta tik 1663 m. Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo sprendimu; žr. 1663 12 26 Grinkiškio ir Pašušvio klebono Pauliaus Daukšos raštą Žemaičių vysk. Aleksandru Sapiegai, Pašušvio ir Pašvitinio parapijų dokumentai, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 423, l. 31r-32r. Šios bažnyčios nėra 1622 m. sudarytame parapinių bažnyčių sąrašė („Kopiarusz“, l. 36v-37v), tačiau ji pažymėta 1636 m. sinodo aktuose tarp Šėduvos dekanato bažnyčių (*Synodus dioecisana cleri duc[atus] Samogitiae, Vilnae, 1636*).

²⁶ 1589 04 06, 1593 06 21 ir 1593 06 28 fundacijas žr. *Monumenta Reformationis Poloniae et Lituaniae*, ser. 1, zesz. 1: Zabytki z wieku XVI, Wilno, 1911, nr. 21 (p. 100-103), nr. 23 (p. 112-117), nr. 24 (p. 117-119).

²⁷ *Codex Mednicensis*, I, nr. 97 (p. 149-151).

²⁸ Vysk. Giedraitis, Veliuonos parapijiečiams pristatydamas kleboną Kristupą Žukovskį, „ktoregny my z władzy urzędu naszego Waszym Mosciom już dawno poddali“, sakėsi esąs „własny kollator tamtey plebanyi, ktoremu to y przodkom moim przodkowie świętey pami-

Metrikoje liudytų ką kita: Žukovskį nominavo valdovas²⁹. 1616 06 10 privilegijoje Zigmantas Vaza tvirtino, jog Veliuonos bažnyčios patronato teisė priklausanti jam ir jo įpėdiniams³⁰, o 1633 06 10 teikime Vladislovas Vaza Veliuonos klebonu nominavo Augustiną Juknavičių (Jugrovskį)³¹. Žinoma, savo patronato teisę vyskupai vėliau galėjo perleisti valdovui, tačiau kaip paaiškinti faktą, kad 1592 m. Veliuonos klebono kandidatūrą teikė ir vyskupas, ir klebonas? Galimas daiktas, žinios apie patronato teisę ne visuomet būdavo tikslios, ir, valdovui išdavus nominacijos aktą, paaiškėdavo, jog iš tiesų šią teisę turi vyskupas; šis gi, vengdamas nesusipratimo, galėjo nominuoti tą patį asmenį.

Kad tokių teisinių abejonių iškildavo, patvirtina bent keletas atvejų. 1598 08 01 laišku iš Dancigo Platelių laikytojas Jeronimas Valavičius pranešė apie išrūpintą iš karaliaus bažnyčios fundaciją ir ja valdovo Valavičiui perleistą patronato teisę, kurios šis iš karto atsisakęs, jei ji pasirodytų prieštaraujanti vyskupo teisei³². 1618 06 13 Šiaulių kleb. Petras Tarvainis Žemaičių kapituloje pareiškė protestą dėl neteisėto valdovo revizorių sprendimo: skirdami fundaciją Šiaulių bažnyčiai, jie klaidingai įrašė, kad šios beneficijos patronato teisė priklausanti valdovui, o ne vyskupui³³.

Kaip matyti iš dviejų atvejų, labiau tikėtina, kad geriau informuota buvo ne valdovo, o vietos ordinaro kanceliarija. Čia galima pateikti dar vieną pavyzdį. 1578 m. dėl klaidingos informacijos (*per sinistram nostri de vacatione...delationem*) Steponas Batoras pateikė Jono Gluchovskio kandidatūrą į neva vakuojančią Krėvos kleboniją bei altariją. Kadangi šias beneficijas teisėtai valdė kanauninkas Laurynas Volskis, Gluchovskis į jas nebuvo įvesdintas ir dėl to pasiskundė Gniezno arkivyskupo teismui. Karaliui teko kreiptis į Gniezno arkivyskupą ir patikinti, kad Gluchovskio teikimas atliktas per klaidą³⁴.

ęci Krola Jego Mosci we władzę poddali, aby nikt inszy, jedno biskup żmudzki tam plebana poddawał“; žr. 22 išnašą.

²⁹ Žr. 21 išnašą.

³⁰ „Salvo iure nostro et successorum nostrorum patronatus et collationis“, *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis: II: 1609–1926, Romae, 1989, nr. 39 (p. 65).

³¹ *Lietuvos Metrika*, kn. 106, l. 397v.

³² Platelių parapijos dokumentai, *LVI A*, f. 1671, ap. 4, b. 416, l. 7.

³³ „Rewizorowie nad consens y list Capitulny wazyli się Je^o K. Mci podac kościoła Szawelskiego Iuspatronatum y collationem, ktora antiquitus iako wszytkich kościołów Biskupstwa Zmodzkiego, tak y Szawelskiego soli authoritati episcopali Samogitiensi należała y teraz należeć ma“, *Žemaičių kapitulos aktų knyga* (1620–1638), *LVI A*, f. 696, ap. 2, b. 799, l. 25r.

³⁴ 1578 11 02 (07?) raštas, *Lietuvos Metrika*, kn. 59, l. 171v–172r.

ŽYGIMANTO AUGUSTO FUNDACIJŲ PROBLEMA

Descriptio į atskirą bažnyčių grupę išskirta 12 Žygimanto Augusto revizorių įsteigtų bažnyčių – Žagarės, Tirkšlių, Plungės, Kvėdarnos, Žvingių, Tryškių, Vieکشnių, Josvainių, Akmenės, Radviliškio, Žarėnų ir Nemakščių, tarsi pripažįstant joms atskirą statusą: bažnyčios esančios įkurtos, tačiau neap rūpintos (*sine agris et aedificiis* – „be žemės ir pastatų“). Ši bažnyčių grupė aiškiai skyrėsi nuo kitų valdovo patronato bažnyčių ne vien materialine, bet ir dvasine būkle: jos beveik visos (11 iš 12) vakavo arba buvo užimtos protestantų. Veikiausiai taip galėjo nutikti dėl dviejų priežasčių: arba paskirtas turtas taip ir nebuvo perduotas (šiuo atveju sakinio skyryba turėtų būti tokia: *nova templa, sine agris et aedificiis erecta per revisores...*), arba tokios naujos fundacijos nebuvo iki galo teisiškai įformintos ir todėl tapo lengviau išgrobstytos (*nova templa sine agris et aedificiis, erecta per revisores...*). Yra žinoma, kad revizoriai iš tikro paskyrė ir išmatavo bažnyčioms (bent kai kurioms) skirtus žemės sklypus³⁵, tačiau *Descriptio* vartoja ne žodį *fundata*, paprastai nurodantį materialinį aprūpinimą, o *erecta*, vartojamą kalbant apie parapijos įsteigimą (teisinė sąvoka) arba apie bažnyčios pastatymą. Atrodytų, kad dokumente *erecta* pavartota antrąja prasme: 1) teisinis parapijos įkūrimas buvo ne revizorių, o vyskupo prerogatyva; 2) tame pačiame *Descriptio* šis žodis kitoje vietoje pavartotas būtent kalbant apie pastatymą („*nova phara erecta sunt*“). Išeitų, kad revizoriai tik pastatė bažnyčias, bet jų neap rūpino? Tai akivaizdžiai prieštarauja žinomiems faktams: a) daugelis bažnyčių buvo pastatyta jau anksčiau; b) revizorių pareiga buvo ne statyti bažnyčias, o paskirti joms aprūpinimą; c) žinome, kad bent kai kurioms iš šių bažnyčių revizorius Laskovskis iš tiesų išmatavo ir paskyrė žemės sklypus. Galbūt *Descriptio* turėjo omenyje teisiškai neužbaigtą įforminti fundaciją? Kaip matyti iš kitų atvejų, *de facto* konkretų turtą bažnyčiai paskirdavo karaliaus revizoriai, o jų nutarimus vėliau oficialiai aprobuodavo valdovas. Tarp revizorių atlikto turto paskyrimo ir valdovo fundacijos dažnai praeidavo netrumpas laiko tarpas (pvz., nuo revizorių paskyrimo Šiupylių, Gruzdžių, Jonišio ir Žagarės bažnyčioms 1619 m. lapkritį iki karaliaus fundacijų 1623 m. kovą praėjo beveik pusketvirtų metų)³⁶. Tikėtina, kad Žygimantas

³⁵ XVII a. vid. išraše iš LDK izdo metrikos apie 1569 m. Jokūbo Laskovskio atliktą Tirkšlių ir Telšių miestelių ir valsčių matavimą pažymėta: „Miasto Tyrkszle. Koscielnego placu morgow cztery, tu za tym plac na slugę koscielnego, to iest na plebana, morg ieden, prętow szesc, plebanskiego placu wolnego prętow trzydziescie szesc, a na koscioł placu morgow dwa, prętow dwadziescie szesc. Włoki mieyskie. Koscielnych włok trzy, w tymże miasteczku na koscioł wolnych włok trzy“, cit. iš Mykolo Brenšteino nuorašo, LVIA, f. 1135, ap. 6, b. 42, l. 8v-9r. Laskovskis taip pat išmatavo sklypą Žvingių bažnyčiai ir kitiems jos pastatams (*Codex Medicenensis*, I, nr. 343, p. 610), tris valakus Kvėdarnos klebonui (ten pat, nr. 348, p. 623).

³⁶ Plg. *Codex Medicenensis*, II, nr. 88-91.

Augustas nespėjo patvirtinti savo revizorių fundacijų (apie jas iš tiesų nieko nežinoma), ir šių bažnyčių turtas buvo palyginti lengvai išgrobstytas.

Vis dėlto naujos parapiinės bažnyčios, atrodo, buvo kanoniškai įsteigtos: tai teigia ir *Descriptio*, įtraukdamas jas į parapijų sąrašą. Galbūt vyskupas įsteigė naujas beneficijas, remdamasis vien revizorių raštais ir tikėdamas, kad valdovas vėliau išduos ir fundacines privilegijas? Žinomas 1570 02 10 Žygimanto Augusto atlikto pirmojo Godingos (Plungės) klebono Stanislovo Karvovskio teikimo faktas³⁷ užduoda dar vieną klausimą: ar valdovas galėjo nominuoti kleboną parapijos, kurios fundacinės privilegijos jis dar nebuvo išdavęs? Kad tokios praktikos būta, liudija 1593 m. valdovo fundacinė privilegija Rietavo bažnyčiai, kurioje užsimenama apie jau anksčiau pateiktą klebono kandidatūrą: *prout iam ad praefatam ecclesiam praesentavimus venerabilem Mathaeum Kobylinski...*³⁸

1569 m. Tirkšlių bažnyčios žemės išmatavimas ir 1570 m. Plungės klebono teikimas leidžia nurodyti 12 parapiinių bažnyčių įsteigimo datą: tai turėjo įvykti ne XVI a. 6-ajame dešimtmetyje, matuojant valakus, o 1569 m. atliekant išmatavimo reviziją.

Grzegorzblaszczyk kritiškai vertina *Descriptio* duomenis apie kai kurių šios grupės bažnyčių fundavimą XVI a. 7-ajame dešimtmetyje ir mano, kad dalis šių bažnyčių atsirado vėliau. Antai Naujosios Žagarės bažnyčia esą galėjusi būti įsteigta tik po 1584 m., nes iki tol Šiaulių ekonomiją laikęs (1565–1584) kalvinistas Mikalojus Radvila Rudasis³⁹. Čia akivaizdus *lapis*, nes Rudasis Šiaulių nevaldė, o katalikas Radvila Našlaitėlis ekonomiją gavo jau 1572 04 29⁴⁰. Kitu atveju Blaszczyko įtarimai, atrodo, esą verti dėmesio: 1596 m. Akmenės bažnyčia kažkodėl steigama kaip nauja (*arbitramur de novo erigere*)⁴¹. Prie šių abejonių pridėčiau dar vieną: atrodo, kad šiai karaliaus revizorių pastatydintų bažnyčių grupei turėtų priklausyti ir Vainuto bažnyčia: 1606 04 28 valdovo duotoje fundacinėje privilegijoje minima, kad bažnyčia buvusi apleista; be kita ko, jai suteikiama ir 15 valakų Galnių kaime *secundum antiquam generosi olim Iacobi Laskowski revisoris emensurationem*⁴².

³⁷ Ši teikimą į Godingos kleboniją („vaccat ecclesia parrochialis novae foundationis nostrae in Godinga“) žr. *Lietuvos Metrika, kn. 530 (1566–1572)*, parengė Darius Baronas, Liudas Jovaiša, Vilnius, 1999, nr. 83 (p. 78–79).

³⁸ *Codex Mednicensis*, I, nr. 309 (p. 553).

³⁹ Blaszczyk, p. 185.

⁴⁰ *Lietuvos Metrika, kn. 530* (kaip išn. 37), nr. 94, p. 82–84.

⁴¹ Blaszczyk, p. 184–185.

⁴² *Codex Mednicensis*, I, nr. 344 (p. 612).

AR *DESCRIPTIO* DUOMENYS PATIKIMI?

Įdomu, kad istorikai, didžiai vertindami *Descriptio* kaip vertingą istorijos šaltinį, jo informaciją traktuoja labai netolygiai. Antai Grzegorz Błaszczyk, aptarinėdamas įvairių Žemaičių vyskupijos bažnyčių genezę, vienais atvejais *Descriptio* duomenimis remiasi besąlygiškai, kitais – be jokio paaiškinimo netiki. Błaszczyko teigimu, keturios bažnyčios – Pašušvio, Kuršėnų, Tauragės ir Plonėnų – buvusios įsteigtos ne kaip katalikų, o kaip protestantų bažnyčios⁴³. Kažin, ar protestantizmo apogėjaus Žemaičių vyskupijoje metu *Descriptio* autorius, būdamas sveiko proto, būtų ryžęsis pareikšti pretenzijas ne vien į protestantų užimtas katalikų bažnyčias, bet dar ir į tas, kurios katalikams niekada nepriklausė? Be to, tai, kad neturime duomenų apie tose vietose anksčiau veikusias katalikų bažnyčias, dar negali paneigti jų buvimo galimybės⁴⁴. Kalbant konkrečiai, prisimintinas Martyno Mažvydo 1551 m. skunde Prūsijos kunigaikščiui minimas parapijiečių vaikščiojimas į atlaidus Lietuvon, tarp jų ir į Tauragę. Mikalojaus Šimkevičiaus Pašušviškio testamentiniame 1563 04 16 užrašyme Pašušvio bažnyčiai konfesinių apibrėžimų dar nejusti, tik užrašymas *wiecznie na wychowanie Kapłanowi i sług koscielnych*⁴⁵ leistų manyti, kad fundacija skiriama katalikų bažnyčiai (ar yra žinoma, kad taip kur nors būtų pavadintas protestantų dvasininkas?).

Kita vertus, *Descriptio* vis dėlto esama neaiškumų. Jau Vacys Vaivada pastebėjo, jog praleista vyskupo kolicijos Alsėdžių bažnyčia. Panašu, kad tai tiesiog *lapsus omissionis*. Kadangi disponuojame ne dokumento originalu, o jo nuorašu, galimas daiktas, kad tai perrašinėtojo praleidimas, ypač tikėtinas perrašinėjant iš pasikartojančių frazių susidedantį tekstą. Kebliau su neminama privačios kolicijos Senosios Žagarės bažnyčia (*Descriptio* nurodo tik vakuojančią valdovo kolicijos bažnyčią – veikiausiai Naujosios Žagarės): vienintelę bažnyčią Žagarėje temini ir 1613 m. bei 1622 m. bažnyčių sąrašai, ir 1621 07 16 bei 1643 06 16 vizitacijos; pirmąkart dvi Žagarės baž-

⁴³ Błaszczyk, p. 186.

⁴⁴ Senųjų fundacijų pražuvimas aprašomas Josvainių kleb. Martyno Burbos byloje su Josvainių seniūnu Judickiu (XVII a. vid.): „Ten fundusz y przywiley dany A° 1590 nie iest de nova radice... Ale był iusz fundusz y przywiley ieszcze przed unią, który przywiley niebosczyk Dorohostaiski Marszalek Wielki WXL wziął od plebana, bo na ten czas u plebanow przywileie chowano y nie było takiey pilnosci y ostroznosci...“, Josvainių parapijos dokumentai, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 346, l. 31r. 1597 m. norėdamas atgaivinti ankstesnio laikytojo profanuotą bažnyčią, fundacijos bergždziai ieškojo Jeronimas Valavičius; Platelių parapijos dokumentai, LVIA, Sapiegų korespondencijos mikrofilmai iš Ukrainos archyvo (f. 48, ap. 1, b. 348). Panašu, kad taip galėjo nutikti ir su kitomis protestantų užimtų bažnyčių fundacijomis.

⁴⁵ *Lietuvos Metrika*, kn. 38, l. 426v. Taip pat ir V. Vaivados Kurtuvėnų protestantų kunigu (1576) laikomas „klebonas Kilijonas Jokūbavičius“ (Vaivada, p. 91) turėtų būti katalikų klebonas; jis Kurtuvėnuose buvo bent iki 1579 m. pabaigos.

nyčios yra tik 1647 m. sinodo dalyvių sąrašė⁴⁶. Kitaip turėtų būti su *Descriptio* nutylima Seredžiaus bažnyčia, minima ir 1579 m. vizitacijoje, ir 1613 m. sąrašė. Panašu, kad ten veikė neoficiali, vietos seniūno be ordinaro aprobatos įsteigta „privati“ bažnyčia, aptarnaujama drausmei nepaklūstančių klajoklių vienuolių: 1579 m. tai buvo vedęs atskalūnas pranciškonas; 1613 m. – kažkokie be savo vyresniųjų leidimo ir vietos ordinaro aprobatos įsikūrę „Šv. Augustino vienuoliai“ (atgailos kanauninkai?).

KĄ REIŠKIA PRIEŠPASKUTINIS *DESCRIPTIO* SAKINYS?

Kaip turėtume suprasti priešpaskutinį *Descriptio* sakinį – „be šių išniekintų senos fundacijos klebonijų, kai kuriose vietose įsteigtos naujos parapiinės bažnyčios“? Jį atskleisti padeda popiežiaus pasiuntinio Antano Possevinio *SJ* informacija apie susitikimą su vysk. Merkeliu Giedraičiu 1585 m. Vyskupas siūlęs tose vietose, kur bažnyčias yra užėmę protestantai, atlaidų metu susirenkančius žmones patraukti į naujas katalikų bažnyčias, kurias jis pats pasirūpintų pastatyti. Possevinas nepritaręs tokiai konfrontacijai su protestantais ir siūlęs bažnyčias kol kas statyti ten, kur tam negalėtų trukdyti kaimynai bajorai⁴⁷. Iš *Descriptio* matyti, kad Giedraitis savo sumanymo, matyt, neatsisakė ir kai kur pastatydino „alternatyvias“ katalikų bažnyčias. Žinoma, tai buvo ne naujos fundacijos, o tik statiniai *ad hoc* – kol bus atgautos senųjų klebonijų fundacijos. Vadinas, skaičiuojant katalikų bažnyčių pastatus Žemaičių vyskupijoje XVI a. 10-ojo dešimtmečio viduryje, reikia turėti omenyje ir „alternatyvių“ bažnyčių buvimą⁴⁸. Pastarasis faktas dar kartą patvirtina,

⁴⁶ 1622 m. bažnyčių sąrašą žr. „Kopiarisz“ (kaip 8 išn.), l. 36v-37v; vizitacijas – Žemaičių vyskupijos vizitacinių aktų knygoje, *KAKA*, b. 137, l. 29v-34r (1621 m.) ir b. 136, l. 72v-73v (1643 m.); 1647 m. sinodo dalyvių sąrašą – Žemaičių kapitulos aktuose (kn. 5), *KAKA*, b. 5, l. 198v.

⁴⁷ „Et bonus Episcopus cum pergeret proponere alteram iuvandae Samogitiae rationem, nimirum ut temporibus iis, quibus rustici convenire solent ad eas, quas qui vocant Indulgentias, averterentur ad templa catholica, quae ille curaret excitari, cum vetera haeretici usurpaverint, et eo rustici irent. Respondi videri satius, si iis in locis templa extruerentur, ubi nobiles vicini facessere nullum negotium possent, ac declinarentur difficultates tantisper, dum catholica res latius promotam sibimet ipsa aditum ulterius sterneret“, Antanas Possevinas – Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų provincijolui Jonui Pauliui Campano (Vilnius, 1585 08 26), *Archivum Romanum Societatis Iesu*, Opp. NN. 325, l. 55v-56r; cit. iš: P. Ra b i k a u s k a s, „Iš Vilniaus Universiteto istorijos“, *Lietuvių tautos praeitis*, V-2, Chicago: Lietuvių istorijos draugija, 1982, p. 25.

⁴⁸ Anot Błaszczyko, *Descriptio* nurodo 27 katalikų bažnyčias – kartu tai esąs maksimalus **veikiančių** bažnyčių skaičius, nes kai kurioms galėję trūkti kunigo (p. 186). Prie 27 *Descriptio* bažnyčių reikėtų pridėti praleistą Alsėdžių bažnyčią ir Medininkų katedrą, taip pat veikiausiai tik kelis kartus per metus atsidarančias „alternatyvias“ bažnyčias.

kad XVI a. II pusėje kai kuriose vietose būta ir katalikų, ir protestantų bažnyčių pastatų (bet ne beneficijų!).

VEIKIANČIŲ ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS PARAPIJŲ SKAIČIAUS DINAMIKA
PASKUTINIAME XVI A. TREČDALYJE

Ligi šiol paplitęs stereotipas, esą Žemaičių vyskupijoje katalikų parapijų skaičius labiausiai sumažėjęs vyskupaujant Jurgiui Petkevičiui. Iš tiesų buvo bene visai atvirkščiai: jei šis vyskupas prie karaliaus revizorių aprūpintų bažnyčių įsteigė parapijas, tai būtų didžiausias parapijų steigimo vėjus nuo Žemaičių krikšto laikų. 33 metus vyskupavęs Merkelis Giedraitis nė iš tolo negalėtų lygintis su tokiais savo pirmtako nuopelnais vos per septynmetį! Vis dėlto tuometinės religinės padėties vertinimas nėra ir negali būti toks paprastas ir vienmatis. Pirma, vyskupo indėlį karaliui ar bajorams steigiant naujas parapijas, jei nėra žinių apie ordinaro iniciatyvą konkrečiu atveju, galime vertinti tik kaip netiesioginį nuopelną. Antra, akivaizdu, kad protestantizmo plėtimasis Žemaičiuose apogėjų pasiekė būtent Merkeliui Giedraičiui vyskupaujant.

Kaip matyti iš *Descriptio*, Giedraičio laikais laimėtų ar naujai įsteigtų bažnyčių nebuvo daug: 1578 m. funduota bažnyčia Zapyškyje,⁴⁹ 1590 01 10 – Palangoje ir Gargžduose (fundacijoje minimos anksčiau sunykusios bažnyčios),⁵⁰ „naujai įkurta“ Grinkiškio parapija, veikiausiai Giedraičio įsteigta Surviliškio parapija ir 1589 m. atgauta Švėkšnos bažnyčia (trys pastarosios minimos *Descriptio*), vadinasi, iš viso šešios.

Kas prarasta? 1579 m. vizitacijoje minimos veikiančios Vilkijos, Veliunos, Skirsnemunės, Žarėnų bažnyčios, kurios *Descriptio* metu jau vakuoja, taip pat dar protestantų neužimta Kurtuvėnų bažnyčia. *Descriptio* nurodo Merkelio Giedraičio laikais (1589 ir 1591 m.) užimtas Linkuvos ir Kelmės bažnyčias. Iš Błaszczyko pateiktų duomenų atrodo, kad Giedraičio laikais ėmė vakuoti ir Kvėdarna (1572 m. minimas klebonas, 1584 m. – bažnyčia, kuri sudegė 1593 m.)⁵¹. Aišku, kad bent iki 1581 m. dar veikė ir Platelių bažnyčia⁵² (profanuota veikiausiai tarp 1585 ir 1596 m., valdant laikytojui Vaitiekui Stabrovskiiui)⁵³. Tytuvėnų bažnyčią protestantai užėmė, ko gera, valdant Jonui Gruževskiiui (1584–1594)⁵⁴. Taigi nustojo veikti mažiausiai 10

⁴⁹ Błaszczyk, p. 178.

⁵⁰ *Codex Mednicensis*, I, nr. 305 (p. 544).

⁵¹ Błaszczyk, p. 171.

⁵² Žr. 1581 11 02 Platelių laikytojo Jono Lieniewskio laišką paseniūniui Simonui Hruszewskiiui (?), Platelių parapijos dokumentai, *LVI A*, f. 1671, ap. 4, b. 416, l. 4.

⁵³ Janauskaitė, Vaivada, p. 55.

⁵⁴ Vaivada, p. 83.

bažnyčių; šis skaičius turėtų būti dar didesnis, nes nežinome, kada dauguma bažnyčių buvo profanuota.

Akivaizdu, kad *Descriptio* žymi pačią didžiausią katalikybės Žemaičiuose išorinę krizę (XVI a. paskutinio dešimtmečio vidurį)⁵⁵. Tai anaiptol nereiškia, kad Merkelis Giedraitis nebuvo toks geras vyskupas – tiesiog jis nebuvo stebukladaris, kaip galbūt esame įpratę manyti. Tolydinis katalikų bažnyčių skaičiaus menkėjimas per ištisus 20 Giedraičio ganytojavimo metų tik parodo, koks bejėgis bajoriškos protestantizmo bangos akivaizdoje buvo net ir visų geriausias vyskupas, nepaisant galimybės veikti stabdant valdovo patronato teisės bažnyčių uždarinėjimą⁵⁶. Iš *Descriptio* pateiktos bajorų kolicijos teisės beneficijų statistikos – užimta 80 proc. (16 iš 20) parapinių beneficijų ir net 95 proc. (20 iš 21⁵⁷) altarijų – aišku, kad absoliučią daugumą protestantų užimtų beneficijų sudarė „privačios“ bažnyčios ir kad bajorų patronato teisės dominavimas dvasininkų ir valdovo patronato teisės atžvilgiu lėmė didelį prarastų bažnytinių beneficijų skaičių, taip pat ir katalikų Bažnyčios krizės stiprumą.

DESCRIPTIO DIOECESIS SAMOGICIENSIS: A COMMENTARY

Summary

The article is a textological and historical commentary of “The Description of the Diocese of Samogitia (*Mednicensis*)”, which had been compiled in the 1590s as a list of diocesan ecclesiastical benefices with special attention to the right of patronage and the benefices occupied by Protestants. The main research items are: the problem of vacant churches, the foundations of King Sigismundus Augustus, the functioning of the right of patronage, the existence of ‘alternative’ Catholic churches, and the changes in the number of Catholic churches in the diocese of Samogitia.

⁵⁵ Teisingai tai pastebėjo jau Błaszczykas (p. 186).

⁵⁶ M. Giedraičio prašymu Steponas Batoras 1578 07 24 (?) įspėjo Žemaičių seniūną ir tijūnus dėl Bažnyčios žemių ir turto grobimo valdovo ir vyskupo patronato teisės klebonijose po klebonų mirties ir dėl vyskupo teisės skirti klebonus nepaisymo, žr. *Lietuvos Metrika*, kn. 60, l. 229r-230r. Panašų nurodymą Giedraičio prašymu 1597 04 12 davė ir Zigmantas Vaza (žr. 23 išnašą).

⁵⁷ *Descriptio* išvardytos 23 altarijos; tiek pat jų suregistravo ir Błaszczykas (p. 201–202). Iš jo sąrašo matyti, kad visos altarijos, išskyrus dvi Varnių katedroje esančias, priklausė privačios kolicijos teisei.

